

LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TARİHLE İLİŞKİLİ BİLİM DALLARI

Uğur Akbulut*- Ramazan Kaya**

Özet

Bu çalışmada tarih ders kitaplarında tarih ile ilişkili ilimlerin kullanımı incelenmeye çalışılmıştır. Hiçbir ilim dalının diğer ilim dallarından yararlanmadıkça gelişmesi düşünülemez. Tarih de diğer ilim dallarından yararlanmak zorundadır. Ancak, bu ilişkinin tarih ders kitaplarına da yansıtılması gereklidir. Böyle bir ders kitabı, öğrencilerin hem tarih dersini sevmelerinde hem de tarihe geniş bir perspektiften bakmaları yönünde katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: tarih, ders kitabı, sosyal bilimler, eğitim.

Abstract

In this work, in the class history books, the usage of other subject related to history have been studied. One can not think that unless one scientific subject has relations with the others, this subject can develop. And history has to benefit from the other scientific subjects. But, this relation should be reflected on the history books. Such a class book will contribute to both the students' enjoyment of the history class and looking at the history in a broad perspective.

Key Words: History, class book, social sciences, education.

İngiliz idealisti Collingwood'a göre; "tarihin değeri, bize insanın ne yaptığını, böylece insanın ne olduğunu öğretmesidir"¹ der. Bu manada insanı konu alan ve onun sosyal yönü ile ilgili olan bütün bilimlerin tarihle ilişkisi vardır.² Özellikle Annales okulu bu alanda etkin bir rol oynayarak tarihle sosyal bilimleri bir araya getirmeye çalışmıştır.³ Bu okulu karakterize edecek başat

* Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi KKEF, Tarih Eğitimi ABD., Erzurum

** Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi KKEF, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD., Erzurum

¹ R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara 1996, s.41.

² Nuri Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Konya 1999, s.15.

³ Annales okuluyla ilgili olarak bk. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul 2002.

unsur, toplumun bütünsel bir tarihini yapma çabasıdır. Buna bağlı olarak Annales tarihçileri, tarihle birlikte sosyal bilimler içindeki herhangi bir disiplinden, hem metodolojik hem de kuramsal açıdan yararlanmışlardır.⁴ Bu okulun ünlü temsilcisi ve tarihi toplumsal bilimin bir şubesi olarak gören Fernand Braudel'e göre tarih, esasında şimdinin etüdüdür.⁵ Ancak tarih tüm toplumsal bilimlerin, insan hayatının bitip tükenmez alanında yaptıkları keşifleri özümstedikçe bugünkü dünyanın anlaşılmasına hizmet edebilecektir.⁶

Bütüncül tarih anlayışı veya yeni tarihçilik adı verilen bu akıma göre değişmeye etki eden tüm unsurların hesaba katılması gerekir. Tarihçi artık iktisatçı, sosyolog, antropolog, nüfusbilimci, psikolog, dilci olmak istemiş ve olmuştur.⁷ Bu akımın öncülerinden Lucien Febvre, "tarihçiler, coğrafyacı olun, hukukçu, sosyolog ve psikolog da olun" demiştir.⁸ Léon-E. Halkin da tarihin ancak, tarih tenkidi ve yardımcı ilimler sayesinde ilmi olduğunu belirtir.⁹ Tarih; felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, siyaset bilimi, hukuk, iktisat, antropoloji, arkeoloji, filoloji, sanat tarihi, coğrafya, paleografya, diplomatik, epigrafi, nümizmatik, mühürler ve armalar, şecereler, kronoloji, yer adları gibi bilim dallarından yararlanır.¹⁰

Geçmişte cereyan eden bir olayın zamanını araştıracınının zamanına olan mesafesini ölçen bilime "kronoloji" denir. Geçmişteki olayların hangi tarihte ne zaman cereyan ettiğinin bilinmesi açısından kronoloji bilgisi tarih için

⁴ Fatih Gümüş, "Yeni Yöntem ve Yaklaşımlara Açık Bir Ruh: Annales Okulu", *Toplum ve Bilim*, 91/Kış 2001-2002, s. 314-315 ve ayrıca bk. Salih Özbaran, *Tarih Tarihçi ve Toplum*, İstanbul 1997, s.74

⁵ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1992, s. 112, 259.

⁶ Braudel, *aynı eser*, s.292.

⁷ Braudel, *aynı eser*, s.111.

⁸ Peter Burke, "Braudel ve Yeni Tarih", *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İstanbul 1996, s. 223.

⁹ Léon-E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, s.7, 34.

¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1991, s.9-15; Köstüklü, *aynı eser*, s.15-16; Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya 1995, s.7-40; İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 2001, s.59-82.

vazgeçilmezdir.¹¹ Kronoloji olmadan tarih olamayacağı için, olayın geçtiği zaman ders kitaplarında gerektiği şekilde verilmiştir. Her iki kitabın sonuna kronoloji konulmuştur. Fakat bu kısmın kitabın sonuna konulması yerine her ünitenin başında işlenen dönemle ilgili olarak zaman şeridi halinde verilmesi öğrenci açısından çok daha verimli olacaktır.¹²

Bütün tarihi olaylar coğrafi bir mekân içinde geçerler. Mekânın tasviri, olayların değerlendirilmesi açısından çok önemlidir. Bunu da coğrafya yapar. Coğrafi şartlar tarihe şekil verir ve gelişmesine yardım eder.¹³ Nitekim ders kitaplarında tarihle en çok ilişkide bulunan bilim dalı coğrafya olmuştur. Hemen hemen bütün ünitelerde coğrafi alan belirtilerek bu ilmin desteği alınmıştır.

Coğrafi faktörlerin, tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalı da “tarihi coğrafya”dır. Her medeniyet bir zemin üzerinde kurulur. Zeminin doğal şartları, üzerinde kurulan medeniyetin yayılıp genişlemesinde veya dağılıp yok olmasında en önemli rolü oynar. Coğrafi faktörler, olumlu yada olumsuz yönden tarihi olayları etkilemektedir. Coğrafi faktörlerin, tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalına “tarihi coğrafya” denir.¹⁴ Ders kitabında belirtilen Anadolu’nun uygun iklimi ve verimli toprakları dolayısıyla ilkçağlardan itibaren yerleşim alanı olması ve kuraklık, iklim şartlarının değişmesi, otlaklarını azalması gibi nedenlerle Türklerin Orta Asya’yı terk etmesi coğrafyanın tarihe etkisini gösteren iki örnektir.

Tarihçiler bilhassa ilkçağ uygarlıklarını anlamada arkeolojiden faydalanırlar. Arkeoloji, insan elinden çıkan her türlü eşyayı inceleyen bilim dalıdır. Arkeologlar bu eşyayı inceleyerek onları yapan insanları tanımaya ve tanıtmaya çalışırlar.¹⁵ Ders kitabında, Anadolu’nun çok çeşitli yerlerinde yapılan kazılar belirtilmiş ve bunlardan yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Mesela, Diyarbakır Çayönü kazılarında elde edilen orak, bıçak ve tahıl öğütme

¹¹ Köstüklü, *aynı eser*, s.16.

¹² Bu konuda bk. *Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Türkiye’de Tarih-Coğrafya Eğitimi Sempozyum Bildirileri 20-21 Mart 1997*, Ankara 1998, çeşitli sayfalar.

¹³ Kültükoğlu, *aynı eser*, s.11.

¹⁴ Memiş, *aynı eser*, s.10.

¹⁵ Baki Öğün, “Tarih ve Arkeoloji”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s. 56

taşları ile Avrupa’da bugüne kadar bulunmuş tarımsal üretime geçilen ilk yer olduğu sonucuna varıldığı ve yine yapılan kazılar neticesinde kullanılan madenlerden yapılan eşyaların, dönemin aydınlatılmasında büyük rol oynadığı belirtilmiştir.

Tarihi hadiseleri aydınlatmada yararlanan bir diğer bilim dalı da “Paleografya”dır. Paleografya, yazıların tanınması ve hususiyetlerinin belirlenmesini sağlar.¹⁶ Yine bu ilimle ilgili olarak ders kitabında belirtildiğine göre, Kayseri Kültepe’de ele geçen kil tabletler bu çerçevede büyük önem taşır. Ticari ve hukuki içerikli tabletlerin okunması ile Asurlu tüccarların Kayseri’ye kadar geldiği ve bunlar vasıtasıyla yazının buraya taşındığı anlaşılmıştır.

Sanat tarihi, tarih koşullarından doğan maddi kültür eşyasını inceleyen bir bilimdir. Sanat tarihinin malzemesini tarih içinde yaratan varlık insandır. İnsan ise her çağda değiştiği için, değişimin sanat eserleri üzerindeki yansıma biçimine ait bilgileri toplar.¹⁷ İnsan için anlam taşıyan, dokunulabilen her üretim sanat tarihinin malzemesidir.¹⁸ Tarih-1 ders kitabının tüm ünite sonlarında ve Tarih-2 ders kitabı sekizinci ünite de kültür ve uygarlık bölümü içinde sanat tarihi kapsamına girebilecek kısa bilgiler verilmekle birlikte, bunların tarih bilimine katkı yaptığını söylemek mümkün değildir.¹⁹

Tarih insani ilimlerden biridir. Bu nedenle din müessesesi ile yakın münasebet ve irtibat içinde olmak zorundadır. İnsan oğlu yaradılışından itibaren dine daima ihtiyaç duymuştur.²⁰ Din ve inanış konusu da ünite sonlarında ele alınan konulardan biridir. Din ve inanç geçmişte pek çok hadisenin sebebi olmuştur. Bu nedenle son derece dikkatle incelenmesi gerekir. Başta Lidyalılar olmak üzere pekçok Anadolu uygarlığının Yunan tanrılarına tapınması tarihi bir iletişim ve işbirliğinin göstergesidir. Yine bu çerçevede Haçlı seferleri, din

¹⁶ Kütükoğlu, *aynı eser*, s.12

¹⁷ Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul 1994, s.29.

¹⁸ Mülayim, *aynı eser*, s.256.

¹⁹ Tarih ve Sanat Tarihinin özellikle Osmanlılar devri için ortak malzemeleri ve ilişkisine bir örnek olarak bk. Selahattin Tozlu-Murat Küçükkuşurlu, Erzurum Evleri (Tarihî Kayıt ve Şahitlere Göre, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, Erzurum 2002, s.313-329.

²⁰ Ethem Ruhi Fırlı, “Tarih ve Din”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.67.

motifinin itici gücü arkasında siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle yapılmıştır.²¹ Ders kitabında ise dini sebepler birincil etken olarak gösterilmiş, arkasından ekonomik ve siyasi etkenler sıralanmıştır. Haçlı seferlerinin sonuçları da yine sosyal ve ekonomik olarak izah edilmiş, meselenin psikolojik yönü ihmal edilmiştir.

Tarihi olayların ortaya çıkışı fert ve fertlerden meydana gelen topluluklar vasıtasıyla gerçekleşir. Bu bakımdan tarih ve psikoloji arasında münasebet açıktır. Tarihte bir devrin kapanıp yeni bir devrin açılması bazen bir tek kişi ve onun yönlendirdiği topluluklarca gerçekleşmektedir. Öyle ise bu ferdin kültürü, şahsiyeti ve inançları incelenmek suretiyle olayların psikolojik sebeplerini tespit etmek mümkün olabilmektedir.²² Kitapta Büyük İskender'in Asya seferi siyasi tarih çerçevesinde anlatılmış, İskender'in ne tür bir psikoloji ile bu seferi yaptığını değinilmemiştir. Psikolojinin ihmal edildiği bir diğer konu da İslamiyet'in doğuşudur. Bir topluluğun gruplar halinde din değiştirmesi sık rastlanan bir durum değildir. Buna sebep olabilecek birçok etken olmalıdır. Kitapta İslam dininin doğuşu ve yayılması hadisesi anlatılırken olayın, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik boyutu göz ardı edilmiştir. Arapların İslam dinini kabulüne ilişkin psikolojik ve sosyolojik sebepler belirtilmemesine rağmen Türklerin bu dine geçmesini sağlayan psikolojik, sosyolojik ve teolojik faktörler ortaya konulmuştur. Türklerin fetih anlayışına benzemesi sebebiyle İslamiyet'in "cihat" anlayışı Türkler için yabancı olmamıştı. Burada cihat anlayışı anlatılarak teoloji biliminden yararlanılmıştır.

Çeşitli olayların temelinde ekonomik faktörler yatar. Bu olayların kanunları iktisat ilmince ortaya konur. Tarih ise olayların tasviri ve yorumlanması ile meşgul olur.²³ Anadolu'nun Türkler tarafından fethi konusunu ele almak gerekirse, ders kitabında fethin sebebi olarak, göçebe Oğuzlara yeni bir yurt sağlama ve bu göçebelere zarar gören yerleşik halkın memnun edilmesi gibi iki sebebe dayandırılıyor. Meseleye tamamıyla ekonomik gözlemlerle bakılıyor. Malazgirt Savaşı'nın sebepleri anlatılırken de savaş sebebi olarak,

²¹ Işın Demürkent, "Haçlılar", *DİA*, 14, İstanbul 1996, s.525.

²² Hayrani Altıntaş, "Tarih ve Psikoloji", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.99.

²³ Kütükoğlu, *aynı eser*, s.11.

Türk tarafı için “...Oğuzların Anadolu’ya sık sık akın yapması, Selçukluların Oğuzları Anadolu’ya yerleştirmek istemesi...” denilmiştir. Oysa Bizans için olaya tamamıyla ekonomik bakılmış ve Bizans’ın iktisadi olarak Anadolu’ya bağımlı olduğu belirtilmiştir.

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine has kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai kuruluştur. Her millet dilini ve kültürünü yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medeni milletin konuşma ve yazı dili, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlerle doludur. Bu bakımdan her milletin dili, o milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin adeta özetidir. Dile bu gözle bakılırsa mana kazanır.²⁴ Ders kitabında ünite sonlarında dil konusu da ele alınmış ve aşağıdaki şekilde örnekler verilmiştir: Türk dilindeki tarım ve madencilğe ilişkin kelimelerin bol olmasından yola çıkarak Türklerin ilk zamanlardan itibaren yerleşik ve oldukça ileri bir uygarlık seviyesine ulaştıkları sonucuna varılmıştır. Öte yandan Mısır, Mezopotamya ve Fenikeliler kendilerine özgü yazıtlar kullanmışlardır. Fenike Alfabesi önce Yunanlılara oradan da Romalılara geçerek bugünkü Latin alfabesi ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum dil ve yazı akışkanlığını ortaya koymaktadır.

Tarihin ilişki içinde olduğu bilimlerden biri de epigrafidir. Epigrafi kitabelerin okunmasıyla uğraşan ilimdir.²⁵ Tarih-1’de anlatılan Göktürk Yazıtları buna bir örnektir. Bu kitabelerin okunması ile bir döneme ışık tutulmuştur. Kitapta, Orhun Yazıtları incelenmiş, içeriği hakkında bilgi verilmiş, yazıtlardan bir bölümün Göktürkçe ve Türkçe metni verilmiştir.

Tarih ile ilişkili diğer bir ilim Halkbilimi diğer adıyla “folkloristik”dir. Folkloristik, en geniş anlamıyla insan davranışlarını ve geleneklerini çalışarak, objesi olan insanı daha iyi anlamaya ve onun hakkında daha derin bir bilgiye kavuşmayı amaçlar.²⁶ Halkbilimi, disiplinler ve kültürler arası çalışma

²⁴ Tuncer Gülensoy, “Tarih ve Dil”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.59,61.

²⁵ Kütükoğlu, *aynı eser*, s.13.

²⁶ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kavramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara 2002, s.21.

sistematığı içinde uygarlığa katkıda bulunmaktadır.²⁷ Kitaplarda yine ünite sonlarında olmak üzere anlatılan dönemle ilgili olarak halkbilimi içine girebilecek konular ele alınmıştır. Fakat buradan yola çıkarak bir sonuca ulaşabilmek mümkün değildir. Zira sadece isim olarak zikredilmiş detaylara girilmemiştir.

Hukuk toplum hayatının zorunlu bir sonucudur. Toplum hayatı düzen ve disiplin sayesinde mümkündür. Tarih geçmişteki sosyal hayatı bütün müesseseleri ile çeşitli açılardan inceler. Bir noktada hukuk ile tarih birbirini tamamlayan ilimlerdir.²⁸ Gerek Tarih-1 ve gerekse Tarih-2'nin bütün ünitelerinde, ele alınan dönemin hukuki yapısı kısa bazı hukuksal kaideler olarak ünite sonlarında ele alınmış olmakla birlikte tarihe yeterli ölçüde katkı sağladığı söylenemez.

Tarihin birçok açıdan ortak çalışma yürüttüğü bir bilim dalı da sosyoloji bilimidir. Sosyolojinin ele aldığı sosyal hadiselerin çoğu geçmişte kaldığından, tarihle sosyolojinin pekçok ortak yönleri vardır. Sosyoloji malzemesinin çoğunu tarihten alır. Tarih, tek, tekrarlanmayan hadiselerle uğraşırken, sosyoloji tekrarlanan, düzen gösteren kaideler, prensipler, kanunlar ortaya koyan hadiselerle uğraşır. Tek vakalar yerine sınıflar, türler onun ilgi sahası içine girer.²⁹ Sosyoloji de ünite sonlarında bulunan kültür ve uygarlık bölümleri içinde kendisine yer bulabilmiştir. Anlatılan dönemdeki toplumsal sınıflar ele alınarak tarihle ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Fakat tarihi vakalar anlatılırken meselelerin sosyolojik boyutundan bahsedildiğini söylemek mümkün değildir.

Eskiçağlara ait dini, edebi ve efsanevi eserler tarihi bir kaynak olarak kabul edilmekte ve tarihin en eski bilinmeyen çağları onlara dayanarak aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Tarihi şiirler, seyyar hikayeler, mythler, tarihi destanlar birer tarihi vesika olarak kullanılmaktadır. Edebi eserler tarihi bir

²⁷ Çobanoğlu, *aynı eser*, s.22.

²⁸ Halil Cin, "Tarih ve Hukuk", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.83.

²⁹ Mehmet Eröz, "Tarih ve Sosyoloji", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.127,130.

vakayı ihtiva etmeseler de tarihi aydınlatma bakımından değer taşırlar.³⁰ Bu bakımdan edebiyat, geçmişe köprüdür. İncelenen dönemin edebi eserleriyle ilgili olarak sunulacak örnek pasajlar o devir insanların dünyaları ve düşünceleri hakkında fikir edinilmesini sağlar.³¹ Her iki kitapta da pekçok destan ve edebi eser isim olarak zikredilmiştir. Örnek verilecek olursa Sümerlere ait Gılgamış, Kırgızların Manas, Oğuz Kağan, Türeyiş gibi destanlar, Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Leyla ile Mecnun gibi eserlerden kısa parçalar ilave edilerek dönemin insani boyutunun yansıtılması sağlanabilirdi.

Tarihin ilişki içinde olduğu bir bilim de nümizmatik' (meskukat) tir. Nümizmatik, paraların tanınması ile uğraşır. Para ise, hem siyasi hem de iktisadi tarihin bazı noktalarının açıklığa kavuşturulması için tarihçinin bir kaynağıdır.³² Kitapta Selçukluların altın para bastırmalarından bu devletin gelirinin yüksek olduğu kanaatine varılmıştır. Bunun dışında nümizmatik biliminden faydalandığını söylemek mümkün değildir.

Temel olarak insanı konu edinen bilimlerden birisi de siyaset bilimidir. Fakat siyaset bilimi özel olarak siyasal insanı inceler.³³ Siyaset bilimi başta devlet olmak üzere, siyasal kurum, yapı süreç ilişkileri ve sistemleri tetkik eder.³⁴ Sistemler arası ilişkilerde çeşitli düzeylerde beliren tutum, inanç ve davranışlar ile bu ilişkiler yapısallaştıran kurumlar da siyaset biliminin inceleme alanına girer.³⁵ Bu çerçevede düşünüldüğünde siyaset bilimi tarihe katkı yapar. Siyaset biliminin inceleme alanına giren konular ders kitaplarında gerek ünite sonlarında ve gerekse başlı başına bir ünite olarak karşımıza çıkar.

³⁰ Mehmet Kaplan, "Tarih ve Edebiyat", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s.71,72.

³¹ Bu konudaki örnekler için bk. Bengü Odabaşı, "Amerikan Okullarında Lise 1. Sınıfta Okutulan Dünya Tarihi Kitabının İncelenmesi", *Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Türkiye'de Tarih-Coğrafya Eğitimi Sempozyum Bildirileri 20-21 Mart 1997*, Ankara 1998, s.52; Kamil Kurtul, "Balgat Amerikan Okulu Lise 2. Sınıfta Amerikan Tarihi Dersinin İşlenişi", *Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Türkiye'de Tarih-Coğrafya Eğitimi Sempozyum Bildirileri 20-21 Mart 1997*, Ankara 1998, s.55.

³² Kütükoğlu, *aynı eser*, s. 13.

³³ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul 1998, s.21.

³⁴ Özçelik, *aynı eser*, s. 68.

³⁵ Çam, *aynı eser*, s.40.

Siyaset bilimi incelediği konuları açıklarken karşılaştırmalar yapmak zorundadır.³⁶ Osmanlılar, devlet teşkilatını oluştururken başta Selçuklular olmak üzere pekçok Müslüman devletin siyasal ve sosyal kurumlarını örnek almasına rağmen bu hususa değinilmemiş, karşılaştırma yapılmamıştır.³⁷ Bu yönüyle de eksik kalmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, aynı ünite içerisinde anlatılan farklı devletlerin siyasal yapıları bir arada verildiği için birbirleriyle benzer ve farklı yönleri daha net ortaya konulmuştur.

Tarih-2 kitabını incelemeye başladığımızda göze çarpan ilk konu Osmanlı Devleti'nin kuruluşudur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusu bazı dinamik unsurlardan yoksun olarak sadece Bizans'ın sorunları ile Osman Bey'in düzenli ve planlı akınlarıyla açıklanmıştır. Halbuki bu kısımda Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasındaki toplumsal yapı, dervişlerin rolü gibi sosyolojiyi ilgilendiren bilgilere, kuruluştaki demografik unsurun rolüne dikkat çekilebilirdi.³⁸

İkinci dikkati çeken nokta, "Osmanlı-İran Münasebetleri" adlı konudur. Konuya, "II. Bayezid tahta çıktığı sırada Azerbaycan, Irak ve İran'da Safevi Devleti vardı. Bu devletin başında Şah İsmail bulunuyordu. II. Bayezid'in gevşek yönetimi, Şah İsmail'in Doğu Anadolu'da rahatça ilerlemesine yol açtı" şeklinde başlanarak, aşiretlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkezi yönetimden memnun olmamalarının sosyo-ekonomik sebeplerinden ve bu sebeplerle Safevi Devletinin kuruluşuna katılmaları gibi sosyolojik bir olgudan söz edilmemiştir.³⁹

³⁶ Çam, *aynı eser*, s.41.

³⁷ Bu konuda bk. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.

³⁸ Bu konuda bk. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1991, s.84-102, Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler*, Ankara 2000, s.67-80. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.279-354.

³⁹ Bu konuda bk. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976; Metin Kunt, "Siyasi Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti (1300-1600)*, İstanbul 1997, s.108-109; Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul 1999, s.33-34, 41-43, 50-51; Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesihanik Hareketler", *V. Milletlerarası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s.820

Ders kitabında “Fatih Devri”, “Denizlerde Kazanılan Başarılar”, “Hint Okyanusu’ndaki Üstünlük Sağlama Mücadelesi”, “Osmanlı-İran Mücadelesi” gibi konularda ekonomik boyuta bir iki cümle ile değinilmiştir. Tarih –II Ders kitabının üçüncü ünitesinde Osmanlı siyasi tarihi anlatılırken savaşların, politikaların incelenmesinde bu ekonomik boyut biraz daha vurgulanmıştır. Fakat yine de ciddi eksikleri vardır. Mesela “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Doğu Siyaseti” konusunda İran’la yapılan mücadelede ekonomik boyuta, ipek ticaretinin Şah Abbas tarafından politik olarak nasıl kullanıldığına hiç değinilmemiştir.⁴⁰ Avrupa tarihi, Avrupa’nın yayılması ve keşifler konusunda ekonomiden yararlanılmıştır. Osmanlı tarihi içinde önemli bir yeri olan Celali İsyancıları konusuna kısaca eyaletlerdeki devlet yönetimi ile tımar sisteminin bozulması ve vergilerin arttırılması diye geçiştirilmiştir. Halbuki bu isyanlar sosyal ve ekonomik olduğu kadar psikolojik yönleri ile de ele alınabilecek bir konudur.⁴¹ Psikoloji ilminden yararlanılabilecek bir diğer konu da I. Dünya Savaşı’dır. Bu savaşla ilgili olarak dünyanın uğradığı felaketlerle ilgili manzaralar (resimler) sunulup savaşın sonuçları hakkında öğrencide duygusal bir yön sağlanabilirdi.

Aydınlanma çağıyla ilgili olarak dönemin özelliklerine değinilirken, aydınlanmanın mutlakiyetçi yönetim tarzlarına etkisi bağlamında ve yine Fransız ihtilalinin sonuçlarında siyaset biliminden yararlanılmıştır. Ancak yeterli değildir. Yine felsefe tarihi bağlamında siyaset felsefesinden yararlanılarak düşünürlerin monarşik düzenle ilgili eleştirilerine az da olsa değinilmiştir. Sanayi inkılabı ve sömürgecilik üst başlığı altında ilmi ve teknolojik gelişmeler konusunda mucitler, bilim adamları ve eserleri hakkında bilgi verilirken resimden yararlanılması konuyu zevkli hale getirebilirdi. Ticaret alanındaki gelişmeler ve sanayi inkılabı konusunda ekonomiden yararlanılmakla

⁴⁰ Bu konuda bk. Halil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s.167-169.

⁴¹ Konunun sosyolojik yönü için bk. Orhan Türkođan, “Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları”, *Belleten LX/228*, Ankara 1996, s.421-442. Köylü hareketlerinin büyük ölçüde ağırlıklı olduğu Celali ayaklanmaları Türk toplum tarihinin zengin bir safhasını teşkil etmekle birlikte akademik anlamda sosyolojik boyutuyla bu konudaki çalışmalar yetersizdir (“aymı makale”, s.423).

birlikte, sanayi inkılabında sosyolojik boyut, bu inkılabın insanlar üzerindeki etkisi geçirilmiştir⁴² ve Avrupa'da refah düzeyinin yükseldiği, nüfusun arttığı, köyden kente göç başladığı, işçi sınıfının oluştuğu belirtilmiştir. Bu konuda resimler kullanılarak, insani deneyimler yansıtılıp öğrencilerin ilgisi çekilebilirdi.⁴³ Bu konuda pekçok resim kullanılabilirdi. Sadece Fransız Demir Yolları diye bir resim konulmuştur.

Kalemiye konusu anlatılırken belge ve defterler hakkında bilgi verilmiş ve bir ferman örnek olarak gösterilmiştir. Belgelerin hazırlanışı ile ilgili genel bir bilgi olmasına rağmen diplomatik ilminden yeterince faydalandığını söyleyemeyiz. Diplomatik ilminin çalışma alanı dar anlamda belgelerin incelenmesidir. Yani bir tarih kaynağı olarak kroniklerden, tarih ve vekayinâme gibi her türlü mazbut eserlerden ayrı olarak vesika, belge, doküman ilmidir.⁴⁴ Bu bölümde değişik belgelerden birer örnek verilerek bu örneklerden birisinin ele alınıp sadeleştirilerek günümüz harflerine aktarılması, içeriği, ne amaçla kullanıldığı vs. gibi belge incelemesi yapılabilirdi. Böylece öğrenci tarih ve tarihinin kaynaklarını daha yakından tanıma fırsatı bulabilirdi.

Altıncı ünite Osmanlı toplumunda, toplum ve insan feisefesi bağlamında bazı tespitlerde bulunulmuştur. Nüfus konusunda Ö. Lütfi Barkan, F. Braudel ve Stefanos Yerasimos'un eserlerine dayanılarak 1467-1468 yıllarında Bursa şehir halkının gelir seviyesi ile ilgili tablolar verilmiştir. Burada İstatistik tarihe yardımcı olmuştur.

Göçebeler (Konargöçerler) konusunda "...zaten Selçuklu ve Osmanlı fetih hareketlerine paralel olarak bu konargöçer aşiretlerin büyük bir kısmının yeni fethedilen ülkelere iskân edildiğini ve böylece bu yörelerin Türkleştiğini biliyoruz. Anadolu ve Rumeli'de bugün hâlâ kurucusunun adını taşıyan aşiret, boy köylerinin varlığı bu durumu belgelemektedir" denilmesine rağmen örnek verilmemiş ve böylece toponomiden istifade edilmemiştir. Köylüler konusu

⁴² Sanayi inkılabı gibi önemli dönemeç noktalarının insanların hayat standartları ve sosyal yaşamları üzerindeki etkileri gibi sosyo-ekonomik yönleri için bk. Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, çev. Tevfik Güran, Ankara 1994, s.226-261.

⁴³ Bu konuda bk. "Zorla Çalıştırılan Çocuklar", çev. Mazhar Kunt, *Hayat Tarih Mecmuası*, 9, İstanbul 1965, s.69-72.

⁴⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1992, s.13.

anlatılırken daha çok dönemin toprak hukukundan faydalanılmış, aile konusunda da teorik olarak hukuksal kısma değinilmiştir. Köylüler kısmında teorik boyut üzerinde durulmakla birlikte yaşamın pratiğine yönelik örnekler üzerinde durulmamıştır. Böylece olayın sosyolojik boyutu ihmal edilmiştir.⁴⁵ Gündelik hayat konusu gayet iyi işlenmiş ve konu kendiliğinden sosyo-ekonomik boyutunu da getirmiştir.

Ticaret yolları konusu anlatılırken Anadolu ve Rumeli yakasındaki yol düzeninde yollar isimleriyle belirtilmiştir. Burada en büyük eksiklik harita kullanılmamasıdır. Harita olmadan yol sistemi anlatmak öğrenciyi ezbere sevk etmektedir.

Osmanlılarda kültür ve sanat konusu anlatılırken din-kültür ilişkisi içinde Kur'an-ı Kerim'den örnek ayet verilmiş ve az da olsa teolojiden yararlanılmıştır.

Yazı, dil ve edebiyat konusu içinde dönemin edebiyat türlerine değinilmiş, şairler ve eserlerinden bahsedilmiştir. Fakat edebi eserlere örnek verilmemesi önemli bir eksikliklerdir.

Tarih-II Ders kitabında sekizinci ünite de ki kültür ve sanat konularında sanat tarihi bağlamında minyatür, keramik, çinicilik, cilt sanatı, hat sanatı müzik ve mimariden bahsedilmiştir. Ancak mimari anlatılırken resimlerin eksikliği dikkat çekmektedir. Sanat eserleri ile ilgili konulacak resimler, hem eserin sanat olarak görüntüsü hem de günümüzdeki durumu hakkında öğrenciyeye kalıcı bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu nedenle güzel sanatlardan yeterince yararlanılmamıştır demek yerinde olacaktır. Bununla ilintili olarak her iki kitapta da kullanılan resimlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Konularla ilgili verilen resimler maalesef silik ve kalitesizdir. Bu açıdan kitaplarda metin-resim bütünlüğü sağlanamamıştır. Ayrıca mimari konusunda süslemelerle ilgili olarak el sanatlarına bir iki cümle değinilmiştir

Yine aynı ünite de eğlence ve spor bölümünde halkın gittiği mesire yerleri, hamamlar, kahvehaneler, meddah, orta oyunu, karagöz oyunu gibi seyirlik oyunlardan ve halkın spor ve eğlence ilgili etkinliklerinden bahsedilirken az da olsa halk biliminden faydalanılmıştır. Fakat bunun yetersiz olduğunu belirtmek gerekir.

⁴⁵ Bu konuda bk. Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*. çev. Sema Bulutsuz, İstanbul 1996.

Sonuç

Öğrencilerde bir tarih bilinci veya müfredat programlarında belirlenen niteliklerin gerçekleşmesi isteniyorsa, öncelikle onlara tarih sevdirmelidir. Bu konuda ders kitapları önemli bir yer işgal etmektedir. İyi bir ders kitabının en önemli özelliklerinden birisi de disiplinlerarası geçişe imkan vermesidir.⁴⁶ Annales'in ünlü temsilcisi Lucien Febvre, "*İnsan bilimlerindeki komşularımız; iktisatçılar, etnograflar, antropologlar, sosyologlar, psikologlar, dilciler, nüfusbilimciler, coğrafyacılara hatta toplumsal matematikçileri veya istatistikçileri yıllar boyunca deneyleri ve araştırmaları itibarıyla izledik. O, kendi bahçesinde çalışıp komşusunun bahçesini izliyorsa bundan daha iyi bir şey olamaz. Fakat duvarlar o kadar yüksek ki çoğu zaman hiçbir şey görmek mümkün olmamaktadır*"⁴⁷ diyerek, toplumbilimciler arasındaki alışverişin azlığından yakınır. Nitekim Tarih-1 ve Tarih-2 ders kitabında diğer ilimlerden yeterince faydalanılmadığı aşikârdır. Bazı konularda diğer ilimlerden yeterli olmamakla birlikte faydalanılmış olmasına rağmen fazla bir açılım oluşturulamamıştır. Konular genellikle siyasî, askerî ve az da olsa ekonomik açıdan ele alınmıştır. Şüphesiz, bu durum, yıllarca tarih dersinin öğrencilere, sıkıcı ve monoton gelmesinin en önemli sebeplerinden birisini oluşturur. Kaldı ki tarihe özel bir ilgisi olan insanların bile bu şekilde diğer ilimlerden soyutlanan bir tarihten fazla bir kazanım elde etmeyecekleri açıktır. Çünkü bu ilimlerin katkısıyla tarih ilmi geniş bir perspektif kazanacaktır. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi tarih ders kitaplarının gözden geçirilerek, değişik ilim dallarının verilerinden daha fazla faydalanılması ve bu konuda bu ilim dallarının uzmanlarından destek alınması yerinde olur.⁴⁸

⁴⁶ Avrupa Konseyi'nin aldığı öğrenim metotları ile ilgili tavsiye kararlarından birisi de bu konuyla alakalıdır: "Disiplinlerarası ve çok-disiplinli yaklaşım: Tarih Öğrenimi her fırsatta müfredattaki tüm diğer -edebiyat, sosyal bilimler, sanat ve fen bilimleri gibi- derslerle ilişki kurarak, disiplinlerarası ve çok-disiplinli yaklaşımın eğitsel potansiyelinden yararlanmalıdır" ("Avrupa Konseyi Değişime Çağırıyor", çev. Eda Çerâhoğlu, *Toplumsal Tarih*, 100, s.59).

⁴⁷ Braudel, *aynı eser*, s.43

⁴⁸ Mesela, Amerikan tarih ders kitaplarının yazımında Harvard, Yale, Princeton, Stanford gibi ABD'nin en iyi üniversite tarih bölümlerinden seçilmiş profesörler, tarih alanında uluslararası üne sahip araştırmacı ya da eğitimciler bulunduğu gibi yazım ekibinde, ayrıca lise düzeyinde tarih, coğrafya ve diğer sosyal bilimlerden öğretmenler, idareciler, eyalet temsilcileri, müfredat danışmanları, harita, fotoğraf ve grafik uzmanları yer alır (Didem Erel Erpulat, "Tarih Ders Kitaplarında Tarih Bilinci: ABD Modeli", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İzmir 1998, s.279).